

de eder (İbn Sînâ, *De Anima*, s. 56). Arap gramerinde basîf ile aynı anlamda kullanılan **müfred** terimi **mürekkebin** karşıtı olarak "bir tek kelimeden oluşan lafız" demektir. Aynı terimler mantıkta "doğrudan doğruya bir mânaya ve bu mânanın bütün cüzlerine birden delâlet eden sözler"i ifade eder. Meselâ "Abdullah" lafzı gramer bakımından birleşik olmakla birlikte eğer bir kişi için ad olarak kullanılmışsa bu durumda "abd" ve "Allah" mânalarına değil bu adı taşıyan kişiye delâlet edeceğinden mantıkta basîf ya da müfred lafız sayılır. Yine mantıkta mürekkebin kazıyyenin karşıtı olarak bir tek konusu ve bir tek yüklemi olan önermeye basîf kazıyye denir. Fizikte basîf hem "yüzey" anlamında hem de "bir tek unsurdan ibaret cisim" anlamında kullanılır.

İslâm felsefesinde basîf, genellikle "varlığı mahiyetinin aynı olan, bünyesinde muhtelif parça veya unsurlar taşımayan, kendisinde değişik ve tecrit edilebilir birkaç nitelik bulunmayan, nicelik ve nitelik bakımından tamamen veya fiilen parçalanması imkânsız olan varlık, nesne yahut kavram" şeklinde açıklanmıştır. Basîf varlıklar ruhanî ve cismanî oluşlarına göre ikiye ayrılırlar: Semavî akıllar ve nefisler ruhanî basîtin, ustukuslar (dört unsur) ve kelâmcıların görüşündeki bölünmeyen cüzler (atomlar) cismanî basîtin örnekleridir. Öte yandan basîf varlıklar ve kavramlar basitlik derecesi bakımından hakikî, örfî ve izâfî olmak üzere belli başlı üç kısımda incelenmiştir. Kesinlikle herhangi birkaç cüzden oluşmayan, mahiyeti zatının aynı olan bir varlık **hakikî basîttir**. Kendisi mürekkebin olsa bile değişik tabiatla daha basîf cisimlerden oluşmayan, yani birleşimindeki parçalar aynı basîf unsurlardan ibaret olan varlığa **örfî basîf**, mürekkebin olmakla birlikte cüzleri başka bir mürekkebin cüzlerine göre daha az olana da **izâfî basîf** denir.

Bunlardan hakikî basîf bir yandan Allah'ın zâtını, mahiyetini ve sıfatlarını, diğer yandan ilk vahdetin (Allah) basîf olduğunun kabul edilmesi halinde bundan mürekkebin varlıkların yahut kesretin sudûr keyfiyetini, nihayet temel basîf cisimleri ve bunlardan mürekkebin cisimlerin ne şekilde meydana geldiğini izah bakımından İslâm filozoflarını özellikle ilgilendirmiştir. Kudemâdan (Grek filozoflarından) intikal eden görüşe göre (İbn Rüşd, *Tehâfütü't-Tehâfüt*, s. 393) ilk vah-

det hakikî ve en basîf varlıktır; çünkü ister zihni ister maddî mânada olsun ilk vahdetin zâtına herhangi bir ilâve düşünmek, O'nun cüzlerden ve unsurlardan oluştuğu fikrine götürür ve mutlak birliğini haleldar eder. Bu görüş İslâm Meşşâi-Yeni Eflâtuncu filozofları tarafından da benimsenmiştir. Nitekim Fârâbî'ye nisbet edilen bir risâlede Tanrı "el-basîtül-ewvel" ve "el-bâsîtül-mahz" gibi ifadelerle nitelendirilerek her türlü sıfatlardan ve terkip fikrine götürülecek nitelendirmelerden uzak olduğu belirtilmiştir (bk. *el-İlmü'l-ilâhî*, s. 178). Gazzâlî filozofların bu görüşünü, Allah'ın sıfatlarını, dolayısıyla mahiyet ve hakikatini selbedeceği, mahiyet ve hakikati olmayan bir varlıktan da söz edilemeyeceği gerekçesiyle reddetmiştir (*Tehâfütü'l-felâsife*, s. 176-177). Ancak İbn Rüşd, filozofların Allah'ı basîf olarak nitelendirmelerinin Gazzâlî tarafından yanlış anlaşıldığı kanaatindedir. Zira filozoflar, kendi zâtı ile kaim, bilfiil vücutları ve cevherleri olan birçok sığa sahip basîf bir'in varlığını imkânsız görmekte birlikte bu sıfatların O'nda zât veya mahiyetinden ayrı düşünülmezsizin ve O'nun basîtliğini zedelemeksizin bulunabileceğini kabul etmişlerdir (*Tehâfütü't-Tehâfüt*, s. 398-400).

Öte yandan İslâm filozofları, "basîf birden ancak basîf bir sudûr eder" (İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 251, 256) kaidesine dayanarak -daha sarıh bir şekilde İbn Sînâ'da görüldüğü üzere- Allah'tan mürekkebin yani çokluğun sudûrunu imkânsız görmüşler ve çokluğun ilk akıl ya da ilk malûlden doğduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte İbn Rüşd, birden mutlak ve gayri muayyen bir çokluğun sudûr edebileceği kanaatindedir (bk. *a.g.e.*, s. 181-182).

Meşşâi filozoflarının felekler nazariyesinde dokuz feleğin en aşağısındaki ay feleğinin altında bulunan "süflî âlem" ya da "kevn ü fesad" (oluşma ve bozulma) âleminde dört ilke (ustukus), bütün cisimlerin en basîf ve temel unsurlarıdır (bk. ANÂSİR-ı ERBAA). Bütün mürekkebin varlıklar, bu unsurların muhtelif kemiyet ve keyfiyette imtizacı suretiyle oluşur. Böylece sabit ve kozmik bir kanun uyarınca bu âlemde daha eksik olandan daha tam olana doğru bir gelişme vardır. Başka bir ifade ile basîttan mürekkebe doğru olan bu gelişme, mürekkebin en şerefli olan insanda en yüksek kemale ulaşır (ayrıca bk. MÜREKKEB).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "bsî" md.; *et-Taʿrîfât*, "el-Basî" md.; *Tehânevî, Keşşâf*, "el-basî", "el-müfred" md.leri; Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1986, s. 39-40; a.mlf., *el-İlmü'l-ilâhî* (Abdurrahman Bedevî, *Eflâtûniyye el-Muhtedeʿinde'l-ʿArab* içinde), Küveyt 1977, s. 176-178; İbn Sînâ, *en-Necât*, Tahran 1364 hş. (nşr. M. Takî Dânişpejûh), s. 259, 268, 274, 287; a.mlf., *De Anima* (nşr. F. Rahman), London 1970, s. 56; Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife* (nşr. Süleyman Dûnyâ), Kahire 1955, s. 176-177; İbn Rüşd, *Tehâfütü't-Tehâfüt* (nşr. Maurice Bouyges), Beyrut 1930, s. 181-182, 251, 256, 393, 398-400; a.mlf., *Tefsîru Mâ Baʿde't-Tabîʿa*, III, 1063; Cemîl Salîbâ, *el-Muʿcemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, I, 208-211; F. Rahman, "Basîʿ wa-murakkab", *EJ* (Fr.), I, 1116.

MUSTAFA ÇAĞRICI

BASMACI HAREKETİ

Rusya'da Türkistan'ın istiklâlî için faaliyet gösterenlerin millî ayaklanmalarına verilen genel ad.

"Baskın yapan, hücum eden" mânası-na gelen bu tabir, Çarlık döneminde Ruslar tarafından Türkmenistan, Başkırdistan ve Kırım'da faaliyet gösteren çeteciler için kullanılmıştır. Basmacılar halka dokunmazlar, sadece Rus memurları soyar, hazine mallarını yağmalar ve aldıkları ganimetleri fakirlere dağıtırlardı.

1917 Bolşevik ihtilâli'nden sonra Türkistan'da faaliyet gösteren silâhlı mukavemet kuvvetlerine Basmacı denilmesinin sebebi, bu kuruluşların başına geçenlerin bir kısmının ihtilâlden önceki yıllarda da Basmacılık yapmış olmalarıdır. 1917 ihtilâlinde önce ve sonra Ruslar'a karşı silâhlı mücadelede bulunan Türkistanlılar, kendilerini hiçbir zaman Ruslar'ın "haydut, çeteci" anlamında kullandıkları ve dünyaya böyle göstermek istedikleri tarzda Basmacı olarak tanıtmamışlar, İslâm askerleri, vatan müdafacıları ve Türkistan âzâtlığının askerleri olarak göstermişlerdir.

Basmacı hareketlerinin tek gayesi, "Türkistan Türkistanlılarıdır" sloganında ifadesini bulan, Türkistan'ı Ruslar'dan kurtararak istiklâline kavuşturmaktır.

Basmacı Hareketi 1918 yılında Korbaşı Ergaş'ın liderliğinde Hokand şehrinde başladı ve kısa zamanda diğer bölgelere de yayıldı. Hokand'da üç gün içinde Ruslar tarafından 10.000'den fazla Türkistanlı öldürüldü. 1918'de kırktan fazla korbaşının (Türkistanlı lider) önderliğinde yapılan mücadelelerde ayaklan-

malar Fergana vadisine yayıldı. Bu bölgede Ruslar'la birlikte hareket eden Ermeniler 180 köyü ateşe verdiler ve yaklaşık 20.000 kişiyi öldürdüler. 18 Ağustos 1919'da Rus orduları Türkistan cephesi kumandanlığına getirilen Frunze'nin belirttiği gibi (bk. Hayit, *Sovyetler Birliğindeki...*, s. 148) Sovyetler'in amacı bütün Türkistan'ı işgal etmekte. Basmacılar ile Kızıl Ordu arasında çok kanlı savaşlar oldu. Fergana vadisinde Mehmed Emin Beg, Şîr Muhammed Beg, Nur Muhammed Beg, Hal Hoca ve Korbaşı Parpi gibi liderlerin emri altındaki mücahidler zaman zaman Sovyet ordusuna kayıplar verdirdiler ve mücadelelerini 1921'e kadar sürdürdüler; hatta bölgenin lideri Mehmed Emin Beg 1919'da geçici bir Fergana hükümeti kurduysa da 7 Mart 1920'de Sovyetler'e teslim olmak zorunda kaldı. Yerine geçen Şîr Muhammed Beg de Sovyetler'e boyun eğmedi, 3 Mayıs 1920'de geçici bir Türkistan hükümeti kurarak komşu devletlerle münasebet kurmaya çalıştı. Bu arada 31 Mayıs'ta kardeşi Nur Muhammed'i Afganistan'a elçi olarak gönderdiyse de Kızıl Ordu Hîve Hanlığı'nı ve Buhara Emirliği'nin işgal etti. Sovyet Rusya'nın burarlarda merkeze bağlı halk cumhuriyetleri kurdurmasına rağmen halk millî mücadeleye devam etti.

Basmacı hareketleri Enver Paşa'nın 8 Kasım 1921'de Türkistan'a gelip başa geçmesiyle daha da şiddetlendi. Onun Türkistan'daki millî mücadelelerin başkumandanı olmasından sonra Ruslar önemli kayıplar verdiler ve 19 Nisan 1922'de barış istemek zorunda kaldılar. Fakat Enver Paşa, "Barış antlaşmasının ancak Türkistan topraklarındaki Sovyet askerlerinin çekilmesinden sonra söz konusu olabileceğini belirterek" bu teklifi reddetti. Bu sıralarda Semerkant şehrinde Türkistan Türk Müstakil İslâm Cumhuriyeti kurulmuştu. Yıllardır bütün Türkistan'ı ele geçirmek için savaşan ve Türkistan'dan çekilmek niyetinde olmayan Sovyetler daha şiddetli saldırılara başladılar. 1922'de Sovyetler'in genel bir saldırıya geçmesi üzerine Basmacı liderleri birbirlerinden ayrılmak zorunda kaldılar ve geçici Türkistan hükümeti dağıldı. Şîr Muhammed Beg Afganistan'a geçti, diğer liderlerden Muhyiddin Beg öldürüldü, Canı Beg de teslim oldu. 4 Ağustos 1922'de Belcuvan'a giren bir Sovyet birliğine karşı bizzat yakın muharebeye katılan Enver Paşa on bir Rus'u öldürdü, fakat karşı tarafın

makinelî tüfek ateşi altında kendisi de şehid oldu.

Enver Paşa'nın ölümüyle Basmacı hareketleri sona ermedi, fakat genellikle Ruslar'ın üstünlüğü ile devam etti. Kızıl Ordu Basmacılar'a karşı savaşını her yerde sürdürdü. Mücahidlere yardım eden Türkler hapishanelere atıldı. Böylece Basmacılığın birinci devri sona erdi. 1924'te başlayan Basmacılığın ikinci devresinde mücahidler silâh buldukça mücadeleye devam ettiler. Bu mücadeleler de 1935'e kadar sürdü ve bu tarihte Ruslar Basmacılık hareketine kesin olarak son verdiler.

Basmacı hareketinin başarıya ulaşmamasının başlıca sebepleri arasında korbaşı denen Türkistanlı liderlerin kendi aralarında düzenli bir birlik ve merkezî bir kumandanlık kuramamaları, savaşlarda tank, uçak, top ve zehirli gaz gibi silâhlar kullanan Ruslar'a karşı mücahidlerin makinelî tüfeklerinin bile olmayışı ve nihayet dışarıdan yardım alamamaları zikredilebilir.

Ruslar Basmacılar'a karşı kazandıkları başarıları tarihlerinin kahramanlık sayfaları olarak kabul ederler. Dışarıya karşı haydutluk olarak tanıttıkları bu hareketlerin birçok Sovyet kumandanı ve aydını tarafından bir millî mücadele olduğu itiraf edilmiştir. Nitekim Sovyet ordularının Türkistan cephesi kumandanı olan Frunze Basmacılığın çetecilik olmadığını, eğer böyle olsaydı onların daha önceden ortadan kaldırılabilceğini ifade ederken Sovyet Rusya komiseri olarak savaşlara katılan Skalov, "Basmacılık Türkistan halkının yabancı hâkimiyeti aleyhindeki millî isyanıdır" demektedir. Türkistan'da Sovyet hâkimiyetini kuran Valeriy Kuybesev ise bu hareketi sadece bir haydutluk kabul etmenin yanlış olacağını, onun siyasî bir inkılâp olduğunu" söyler. Ginzburg ve Vasilevskiy adlı Sovyet komiserleri de, "Basmacılığın gayesi, Türkistan'ı Rusya'dan kurtarmak ve zulümsüz bir Türkistan kurmaktan ibarettir" derler. Sovyet edibi Boris Pilnyak ise, "Basmacılar isim ve şeref sahibidirler" demiştir.

Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nde çıkan eserler bu konuda genellikle sübjektiftir. Nitekim Sovyetler Basmacılık meselesiyle ilgili arşiv belgelerinin yayımlanmasına henüz izin vermemiştir. Bu da Sovyet ideolojisinin bugün hâlâ Basmacılığın etkisinden kurtulamadığını gösterir (bk. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki...*, s. 154-156).

BİBLİYOGRAFYA :

- J. Castagne, *Les Basmachis*, Paris 1925; Abdullah Recep Baysun, *Türkistan Millî Hareketi*, İstanbul 1945; Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkîli (Türkistan) Tarihi*, İstanbul 1947, s. 419-474; a.mlf., *Hatıralar*, İstanbul 1969, s. 329-458; A. Oktay, *Türkistan Millî Hareketi ve Mustafa Çokay*, İstanbul 1950; Cemal Kutay, *Enver Paşa Lenin'e Karşı*, İstanbul 1955; C. W. Hostler, *Turkism and the Soviets*, London 1957, s. 65, 154 vd.; Tahir Çağatay, *Türkistan Kurtuluş Hareketleriyle İlgili Olaylardan Sahaneler*, İstanbul 1959; Ali Bademci, *1917-1934 Türkistan Millî İstiklâl Hareketi ve Enver Paşa*, İstanbul 1975, I, 129-506; Baymirza Hayit, *Türkistan*, İstanbul 1975, s. 275-305; a.mlf., *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, İstanbul 1987, s. 145-158; a.mlf., "Türkistan'da Basmacılık Hareketi Tarihi Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Millî Türkistan*, sy. 118, İstanbul 1966, s. 13-21; Fazal-ur-Rahim Khan Marwat, *The Basmachi Movement in Soviet Central Asia*, Peshawar 1985; Mustafa Çokayoglu, "Hokand Muhtariyeti Hakkında", *Yeni Türkistan*, sy. 7, İstanbul 1927, s. 7-11; a.mlf., "Kerenskiy ve Türkistan Millî Hareketi", a.e., sy. 9-10 (1930), s. 21-29; Mustafa Çokayoglu, "The Basmaji Movement in Turkestan", *Asiatic Review*, XXIV, London 1928, s. 279; Şîr Muhammed Beg, "Türkistan Millî Hareketlerinden Parçalar", *Türkistan Sesi*, sy. 3-13, Ankara 1956, s. 19-25; İbrahim Yarkın, "Muhtar Türkistan ve Alaş Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında", *TK*, sy. 23 (1964), s. 36-43; Ahmet Cebeci, "Türkistan'da Basmacılık (Millî Kurtuluş Hareketi)", *Töre*, sy. 51, Ankara 1975, s. 28-45; M. Broxup, "The Basmachi", *CAS*, II/1 (1983), s. 57-81; G. Fraser, "Basmachi I", a.e., VI/1 (1987), s. 1-73; E. B. Özbiçen, "Türkistan'da Basmacı Hareketi", *Türkistan Dergisi*, sy. 4, İstanbul 1988, s. 13-18; Selah R. Sonyel, "Enver Paşa, and the Basmaji Movement in Central Asia", *MES*, XXVI/1 (1990), s. 52-64.

ABDÜLKADİR DONUK

BASRA

(البصرة)

Güney Irak'ta
Hz. Ömer tarafından kurulan
bir şehir.

Bağdat'ın 420 km. güneydoğusunda, Dicle ile Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın 50 km. güneybatısında yer alır. İklimi oldukça serittir. Kışları soğuk geçer; yaz aylarında ise şehirde kavurucu bir sıcaklık hüküm sürer. Sıcaklar ancak kuzey rüzgârlarıyla hafifler; güney rüzgârları yakıcıdır.

Basra Keldânîler zamanında Teredon, Sâsânîler devrinde Vehiştabâd Erdeşir diye bilinen şehrin Araplar'ın Hureybe dediği harabeleri üzerinde 14 (635), 16 (637) veya 17 (638) yıllarında kurulmuştur. Şehrin kuruluş tarihiyle ilgili üç ayrı rivayetin temeli Basralılar ile Küfeliiler arasındaki rekabete dayanmaktadır.